

Тема 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

1. Юридична відповідальність: поняття, ознаки, принципи, функції.
2. Підстави та види юридичної відповідальності.
3. Особливості юридичної відповідальності державних службовців.

1. Юридична відповідальність: поняття, ознаки, принципи, функції

Юридична відповідальність – це різновид соціальної відповідальності.

Ознаки юридичної відповідальності

1. Спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) способів.

Державний примус – це державно-владний вплив відповідних державних органів і службових осіб на поведінку людей. Кримінальне і адміністративне законодавства передбачають державний примус, який завжди реалізується через діяльність спеціальних державних органів, а цивільне законодавство — можливість добровільного виконання обов'язків (відшкодування заподіяної шкоди).

Юридичну відповідальність не можна зводити до державного примусу, як і державний примус — до юридичної відповідальності. Державний примус може здійснюватися у різні способи, не пов'язані з юридичною відповідальністю (наприклад, примусове лікування осіб, що вчинили небезпечні для суспільства дії в стані неосудності, митний огляд багажу, примусове стягнення аліментів на утримання дітей та ін.). Разом з тим держава покликана вживати певних заходів примусу до суб'єктів (фізичних або юридичних осіб), які вчинили правопорушення. Ці примусові заходи мають правовий характер і є мірами легального державного примусу: вони здійснюються лише компетентними органами у визначених законом формах.

2. Виражається в обов'язку особи зазнавати певних втрат — позбавлення конкретних благ особистого (позбавлення волі, посади та ін.), організаційного і майнового характеру (конфіскація майна, штраф) за свою вину, тобто нести кару, яка є новим, додатковим, юридичним обов'язком, що не існував до правопорушення.

3. Настає лише за вчинені або вчинювані правопорушення у разі встановлення складу правопорушення. Ця вимога є обов'язковою при покладанні кримінальної або адміністративної відповідальності. Суб'єктом юридичної відповідальності може бути лише особа (фізична або юридична), винна в порушенні правових розпоряджень. Юридична відповідальність настає

за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу (ст. 60 Конституції України). Не є правопорушеннями необхідна оборона, крайня необхідність, професійний ризик.

4. Здійснюється компетентним органом у суворій відповідності з законом, а саме — з санкціями норм права, якими встановлюються вид і міра втрат. Юридична відповідальність є реалізацією санкції правової норми в конкретному випадку стосовно конкретної особи.

5. Здійснюється в ході правозастосовної діяльності за дотримання певного процедурно-процесуального порядку і форм, встановлених законом. Поза процесуальною формою юридична відповідальність є неможливою.

Порядок притягнення до юридичної відповідальності визначається нормами процесуального права, породжувані ними процесуальні правовідносини служать формою відносин юридичної відповідальності.

Принципи юридичної відповідальності — це незаперечні вихідні вимоги, що ставляться до правопорушників і дозволяють забезпечувати правопорядок у суспільстві. Вони є різновидом міжгалузевих принципів права, відображають його глибинні усталені закономірні зв'язки.

1) **законності** - полягає у тому, що юридична відповідальність:

- ✓ настає за діяння, передбачені законом; застосовується в суворій відповідності з визначеним законом порядком;
- ✓ припускає наявність складу правопорушення (тобто наявність протиправного, винного діяння);
- ✓ настає лише перед передбаченими законом компетентними органами;
- ✓ припускає конституційність закону, що встановлює міру відповідальності. Незнання законів не звільняє від відповідальності (ст. 68 Конституції України);

2) **обґрунтованості** - виражається в:

- ✓ установленні самого факту вчиненого правопорушником протиправного діяння як об'єктивної істини;
- ✓ встановленні інших юридично значущих фактів, пов'язаних з висновками про факт і суб'єкта правопорушення;

3) **доцільності** - полягає у відповідності обраного заходу впливу на правопорушника цілям юридичної відповідальності (захистити правопорядок, виховати поважне ставлення до права). Цей принцип вимагає:

- ✓ індивідуалізації державно-примусових заходів залежно від тяжкості правопорушення і властивостей правопорушника як особи відповідальності (ст. 61 Конституції України: Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер);

- ✓ пом'якшення і навіть відмова від застосування заходів відповідальності за наявності можливості досягти її мети іншим шляхом;

4) **невідворотності** - полягає в:

- ✓ неминучості настання відповідальності правопорушника;
- ✓ оперативності застосування заходів відповідальності за вчинені порушення;
- ✓ професіоналізмі і добросовісності діяльності правоохоронних органів;
- ✓ ефективності заходів, застосовуваних до правопорушників;

5) **своєчасності** — означає:

- ✓ можливість притягнення правопорушника до відповідальності протягом строку давності, тобто проміжку часу, не занадто віддаленого від факту правопорушення.

Для адміністративних і дисциплінарних проступків установлений строк давності в кілька місяців, для кримінальних злочинів — від одного року до 10—15 років (залежно від тяжкості злочину і обставин справи). Виконання вироку, що вступив у законну силу, або постанови про накладення адміністративного стягнення також обмежено строком давності. Майнова відповідальність здійснюється в межах строку за давнення позову;

6) **справедливості** — виявляється в такому:

- ✓ при встановленні заходів покарання і стягнення не повинно принижуватися людська гідність;
- ✓ зворотної дії в часі не має закон, що встановлює відповідальність або посилює (але не пом'якшує) її;
- ✓ за одне правопорушення встановлюється тільки одне покарання. Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61 Конституції України).

Функції юридичної відповідальності:

- ✓ **правоохоронна;**
- ✓ **виховна;**
- ✓ **правовідновлююча** (компенсаційна) - спрямована на відновлення незаконно порушених прав, примусове виконання невиконаних обов'язків, властивих цивільній, насамперед, майновій, відповідальності (відновлення майнового права). Правовідновлюючі санкції мають абсолютно визначений характер: розмір заподіяної шкоди може бути точно встановлений незалежно від обставин правопорушення; спрямована на виховання громадян у дусі поважання закону;

✓ **каральна (штрафна)** - спрямована на покарання державою правопорушника та запобігання новим правопорушенням; притаманна насамперед кримінальній та адміністративній відповідальності, а також цивільній (конфіскація, штраф, відмова в захисті суб'єктивного цивільного права). Каральні санкції мають відносно визначений характер, встановлюють вищу або нижчу межу покарання (стягнення): його призначення залежить від обставин правопорушення, ступеня вини, характеристики особи та інших обставин — спрямована на виховання правопорушника .

2. Підстави та види юридичної відповідальності

Підстави юридичної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою та повинною. Відсутність сукупності таких обставин виключає її. Слід розрізняти підстави притягнення до юридичної відповідальності і підстави настання юридичної відповідальності.

Підстави притягнення до юридичної відповідальності — це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою.

Фактичною підставою притягнення до юридичної відповідальності є склад правопорушення. Правопорушення не приводить автоматично до настання відповідальності, а служить лише підставою для притягнення до неї.

Підстави настання юридичної відповідальності — це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність повинною.

Підстави настання юридичної відповідальності:

1) факт здійснення соціально небезпечної поведінки (правопорушення) — фактична підстава;

2) наявність норми права, яка забороняє таку поведінку і встановлює відповідні санкції (за її допомогою відбувається визначення складу правопорушення) — нормативна підстава. Наприклад, у диспозиціях багатьох статей КК України факт вчинення злочину організованою групою розцінюється як кваліфікуюча ознака, яка істотно обтяжує відповідальність за вчинене;

3) відсутність підстав для звільнення від відповідальності. Можливість звільнення від відповідальності зафіксована нормами права (наприклад, передача неповнолітнього під нагляд батьків). У законах можуть міститися вказівки про обставини, які виключають відповідальність (стан крайньої необхідності, необхідної оборони або перебування в стані неосудності);

4) наявність правозастосовного акта — рішення компетентного органу, яким покладається юридична відповідальність, визначаються її вид і засіб (наказ адміністрації, вирок суду та ін.) — процесуальна підстава.

Настання юридичної відповідальності особи, яка вчинила правопорушення, відбувається в результаті її (відповідальності) покладення уповноваженими на те посадовими особами державних органів.

Юридичній відповідальності властива чітка нормативна регламентація здійснення, яка встановлюється нормами процесуального права. Відсутність в окремих випадках процесуальної регламентації, механізму покладення відповідальності ускладнює розгляд обставин справи, складу правопорушення, забезпечення прав усіх учасників процесу.

Види юридичної відповідальності

Залежно від галузевої структури права розрізняють такі види юридичної відповідальності: конституційну, матеріальну, дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову, кримінальну.

Конституційна (юридична підстава — Конституція)

- настає за порушення норм Конституції України. Маючи високий ступінь нормативної концентрації та ціннісної орієнтації, норми Конституції є нормами прямої дії. Питання про притягнення суб'єкта (фізичної або юридичної особи) до конституційно-правової відповідальності вирішується судом.

Матеріальна (юридична підстава — КЗпП, договір про матеріальну відповідальність та ЦПК України)

- настає за вчинене майнове правопорушення, шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації працівниками та службовцями при виконанні ними своїх трудових обов'язків. Застосування матеріальної відповідальності мають право здійснювати роботодавець шляхом видання відповідного наказу або суд на основі рішення в разі заподіяння працівником шкоди, яка перевищує його середньомісячний заробіток. Захід матеріальної відповідальності — відшкодування шкоди або за згодою з роботодавцем працівник може передати для покриття заподіяної шкоди рівноцінне майно чи попоправити пошкоджене.

Дисциплінарна (юридична підстава - КЗпП України, Правила внутрішнього трудового розпорядку та ЦПК України)

— накладається роботодавцем (особою, що має розпорядчо-дисциплінарну владу над конкретним працівником) внаслідок вчинення дисциплінарних проступків: 1) відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку; 2) в порядку підпорядкованості; 3) відповідно до дисциплінарних статутів і положень. Реалізується виключно в рамках службової

підпорядкованості. Засоби загальної дисциплінарної відповідальності: догана, звільнення, засоби спеціальної дисциплінарної відповідальності передбачаються відповідними законами, статутами, положеннями. Правозастосовний акт — наказ.

Адміністративна (юридична підстава — КУпАП)

- накладається за адміністративні правопорушення органами публічної влади (органами так званої адміністративної юрисдикції) до осіб, що не підпорядковані їм по службі. Заходи адміністративної відповідальності — попередження, штраф, адміністративний арешт, позбавлення спеціальних прав та ін. Правозастосовний акт — рішення відповідного органу публічного адміністрування або суду.

Цивільна (юридична підстава – ЦК України та ЦПК України)

- настає з моменту правопорушення — невиконання договірною зобов'язання майнового характеру у встановлений строк або виконання неналежним чином, заподіяння позадоговірної шкоди або здоров'ю чи майну особи; її особливість полягає у добровільному виконанні правопорушником відповідальності без застосування примусових заходів. Державний примус використовується у разі виникнення конфлікту між учасниками цивільних правовідносин. Питання про притягнення суб'єкта (фізичної або юридичної особи) до цивільно-правової відповідальності вирішується судом за заявою учасника правовідносини або потерпілого. Заходи цивільно-правової відповідальності — відшкодування майнових втрат, скасування незаконних угод, штраф, пеня та інші міри, які полягають у примушуванні особи нести негативні майнові наслідки. Правозастосовний акт — постанова.

Кримінальна (юридична підстава – КК України та КПК України)

- настає за вчинення злочинів, вичерпний перелік яких міститься в КК, тобто встановлюється лише законом; настає з моменту офіційного обвинувачення, реалізується виключно в судовому порядку. Заходи кримінальної відповідальності — покарання, а саме: штраф, обмеження волі, позбавлення волі, виправні роботи, громадські роботи та ін.; застосовуються лише в судовому порядку. Правозастосовний акт — вирок.

3. Особливості юридичної відповідальності державних службовців

Державний службовець - це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби.

Здійснюючи розгляд юридичної відповідальності державного службовця варто наголосити на тому, що вона є досить складною та багатогранною на відміну від юридичної відповідальності звичайних громадян, оскільки пов'язана з повноваженнями особи, виконанням ними окремих дій та функцій, здійсненням управлінського та адміністративно-правового впливу на суспільні відносини в державі. Відповідальність державних службовців має як загальні так і спеціальні ознаки юридичної відповідальності в цілому, а також їй притаманні певні особливості, які і відрізняють її від відповідальності звичайних громадян. Загальні ознаки юридичної відповідальності - це такі ознаки, які притаманні всім без виключення видам юридичної відповідальності та стосуються як звичайних громадян, так і посадових та службових осіб органів влади.

Особливості юридичної відповідальності державних службовців

1) юридична відповідальність державного службовця характеризується підвищеним рівнем відповідальності таких осіб за аналогічні злочини, правопорушення чи дисциплінарні проступки, які передбачені чинним законодавством. Так, вчинення кримінального злочину посадовою особою є кваліфікуючою ознакою, яка посилює відповідальність за вчинений злочин. Сутність правопорушення у сфері державної служби і передбачає собою вчинення державним службовцем такої поведінки, яка спрямована на негативну зміну встановленого порядку здійснення та функціонування державної служби у суспільстві.

2) розширені можливості щодо застосування керівником відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний службовець повноважень щодо виявлення дисциплінарних поступків та притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності.

3) широка дія юридичної відповідальності державного службовця за вчинені правопорушення. Негативні наслідки невиконання чи неналежного виконання державними службовцями своїх посадових обов'язків часто можуть виходити за межі державного органу, в якому працює особа та можуть зачіпати інтереси іншого органу державної влади, впливати на результати його діяльності, завдавати шкоди іншим особам, суспільству та державі в цілому.

4) мета юридичної відповідальності полягає не тільки в покаранні винної особи, відновленні порушених прав та інтересів особи, здійсненні превентивної діяльності, але й у забезпеченні у подальшому належного виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків, недопущення поведінки, яка може дискредитувати державну службу та державного службовця в цілому. Юридична відповідальність державного службовця ставить перед собою більш

глибшу мету, що знову таки пов'язано зі специфікою праці державних службовців - виконанням функцій держави.

5) до державних службовців можуть бути застосовані такі види юридичної відповідальності: адміністративна, кримінальна, цивільно-правова, дисциплінарна та матеріальна.

6) Передбачається чисельними нормативно-правовими актами: кодифікованими законами – КК України, КЗпП України, КУпАП, КАС України та звичайними законами – «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р., «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 р.

Отже, юридична відповідальність державного службовця характеризується певними притаманними тільки їй особливостями, різновидами та розширеними підставами для її настання. За проступки та злочини встановлено більші санкції, ніж ті, які передбачені чинним законодавством відносно звичайних працівників та громадян. Застосування до державного службовця певного виду юридичної відповідальності не тільки засуджує державного службовця, шляхом застосування до нього державного примусу, а й стимулює інших осіб до належної поведінки та належного виконання своїх посадових обов'язків, недопущення вчинення дій, які прямо заборонені чинним законодавством. В таких випадках юридична відповідальність виступає певним виховним засобом, що здійснюється як на самого порушника так і інших осіб.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. ст.446.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 07 грудня 1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. додаток до №51. Ст. 1122.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25–26. Ст.131.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст.356.
6. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст.43.
7. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст.2056.

8. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.

9. Коломоєць Т. О. Проблеми правового регулювання державної служби в Україні: навч. посіб. для студ. магістр. юрид. ф-ту ден. та заоч. форм навч. затв. МОНМСУ. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. 400 с.